

Adam HAJDUGA

Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. W. Korfańskiego w Katowicach

Instytut Nauk Społecznych, Katedra Socjologii

4. PROMOCJA I WYKORZYSTANIE DZIEDZICTWA PRZEMYSŁOWEGO WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO DO CELÓW KULTURALNO-TURYSTYCZNYCH

STRESZCZENIE

W referacie przedstawiono wybrane sposoby wykorzystania dziedzictwa przemysłowego dla potrzeb turystyki i kultury w województwie śląskim. Skupiono się na dwóch przykładach. Pierwszym z nich jest Szlak Zabytków Techniki, będący sieciowym produktem turystycznym obszaru, łączącym 36 obiektów. Drugim zaś święto tego szlaku – „Industriada” – jednodniowy festiwal odbywający się w województwie śląskim od 2010 r. Przygotowane opracowanie zawiera także refleksję metodologiczną, w której omawiane są zakresy treściowe pojęć: materialne i niematerialne dziedzictwo przemysłowe oraz turystyka industrialna. Odnosząc się do terminologii funkcjonującej na gruncie turystyki kulturowej i socjologii kultury, autor uzasadnia wprowadzenie pojęć „dziedzictwo kultury przemysłowej” oraz „turystyka dziedzictwa kultury przemysłowej”.

DZIEDZICTWO KULTURY PRZEMYSŁOWEJ REGIONU I BAZUJĄCA NA NIM TURYSTYKA – REFLEKSJA SYSTEMATYZUJĄCA

Województwo śląskie, a szczególnie jego centralna część – Górny Śląsk – to obszar silnie nasycony obiektami poprzemysłowymi. Zewidencjonowane na tym terenie zasoby nieruchomości oraz ruchomych dóbr kultury materialnej (techniczno-użytkowej) w 2008 r. 1621 obiektów, z tego w rejestrze umieszczono 149 zabytków [1]. Przemysłowe dziedzictwo, będące materialnym świadectwem rozwoju i głębokich przemian zachodzących przez ostatnie dwieście lat na terenach dzisiejszego województwa śląskiego stanowi o specyfice tego obszaru, jest jego wyróżnikiem i elementem kulturowej tożsamości. Jest również integralną częścią europejskiego dziedzictwa industrialnego, śladem rewolucji przemysłowej, która w zasadniczy sposób odmieniła cały kontynent i kompletnie przeorganizowała rytm i styl życia całych społeczeństw.

Zanim przejdziemy do szczegółowego opisu działań podejmowanych w województwie śląskim na rzecz promocji i wykorzystania dziedzictwa przemysłowego do celów kulturalno-turystycznych zdefiniujemy kilka zasadniczych pojęć, którymi będziemy posługiwać się w dalszej części tego referatu. Pierwszym z nich jest samo pojęcie dziedzictwa przemysłowego. Według Marka Łabaja dziedzictwo tego typu „[...] to zabytki budownictwa przemysłowego i technik, głównie obiekty związane z byłą działalnością produkcyjną i usługową” [2]. Ekspert Międzynarodowego Komitetu Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego TICCIH (ang. *The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage*), organizacji powołanej 1978 r., zajmującej się promocją, zachowaniem, ochroną, dokumentowaniem, badaniem i interpretowaniem dziedzictwa przemysłowego, przyjmuje, iż „[...] składa się [ono] z pozostałości kultury przemysłowej, które posiadają wartości historyczne, technologiczne, społeczne, architektoniczne i naukowe” [3]. Z kolei eksperci Polskiej Organizacji Turystycznej (POT) proponują, aby poprzez dziedzictwo przemysłowe rozumieć zarówno nieruchome, jak i ruchome dobra kultury. Do tych pierwszych zaliczyć można zabytki budownictwa przemysłowego i techniki, czyli „[...] obiekty będące świadectwem dziedzictwa szeroko pojętej kultury technicznej” [4]. Będą to obiekty związane z różnego rodzaju działalnością produkcyjną podejmowaną przez ludzi, z transportem oraz dzieła myśli inżynierskiej. Druga z wyróżnionych kategorii – ruchome dobra kultury – to maszyny i urządzenia stanowiące wyposażenie fabryk, zbiory placówek muzealnych, pojazdy, urządzenia kolejowe oraz inne elementy infrastruktury technicznej [5].

Dziedzictwo industrialne stanowi część ogólnie rozumianego dziedzictwa kulturowego [6], które w ślad za Bogumiłą Rouby rozumieć możemy jako „[...] dobra natury i dobra kultury zarówno w materialnym, jak i niematerialnym wymiarze, przekazane nam przez poprzednie pokolenia i zasługujące na przekazanie następnym pokoleniom” [7].

Przywołane ujęcia definicyjne dziedzictwa przemysłowego eksponują przede wszystkim jego aspekt materialny i techniczny. Należy jednak pamiętać również o aspekcie niematerialnym. Odwołując się do ustaleń Antoniny Kłoskowskiej, można stwierdzić, że element materialny dziedzic-

twą industrialnego jest częścią kultury bytu (techniczno-użytkowej), zaś niematerialny to emanacja kultury społecznej (duchowej), czy po prostu symbolicznej [8]. Mając to na uwadze, zasadnym jest uzupełnienie zakresu treściowego pojęcia dziedzictwa przemysłowego o elementy będące wytworem działań społecznych. Do dziedzictwa niematerialnego zaliczyć możemy elementy specyficznego społecznego ładu aksjonormatywnego funkcjonującego w danej społeczności, związane zarówno z aspektami jej życia codziennego, jak i odświętnego. Przyjmując w tym miejscu założenia humanistycznej teorii socjologicznej Floriana Znanieckiego, który w centrum rozważań nauk społecznych stawiał wartości nie rzeczy, możemy uznać, iż istotnym elementem dziedzictwa są wartości będące obiektywnymi elementami kultury i towarzyszące im postawy rozumiane jako „[...] subiektywne cechy charakterystyczne członków grupy społecznej” [9]. Wobec tego elementami dziedzictwa kulturowego są: język, sztuka, religia, wzory wartości i normy postępowania, system obyczajów i zwyczajów, reguły moralne, przepisy prawa, zjawiska historyczne oraz wszystkie inne elementy, które ze względu na zrozumiałe i podzielane znaczenie oraz nadaną im społecznie istotność uznawane są przez daną społeczność za godne ochrony i pożądane do przekazywania następnym pokoleniom. Przykładowo do niematerialnego dziedzictwa przemysłowego zaliczyć możemy wiedzę i umiejętności umożliwiające wykonywanie określonej pracy (np. obsługi urządzeń czy maszyn), pamięć zbiorową pracowników różnych szczebli oraz członków lokalnej społeczności, np. mieszkańców kolonii robotniczej, a także ślady wspólnych przeżyć, np. katastrofy w kopalni istniejące w społecznej świadomości zbiorowej [10].

W przypadku obszaru Górnego Śląska za elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego uznać możemy m.in. gwarę (dialekt) śląską oraz kompleks pewnych specyficznych cech społeczno-kulturowych (przedmiotem dla zupełnie innych rozważań jest kwestia trwałości tych cech i ich występowania w sposobach i stylach życia mieszkańców regionu), które kształtowały się w zbiorowości terytorialnej Górnoślązaków wraz z postępującym procesem industrializacji. Będą to na przykład:

- etos pracy wynikający ze stosowanego dawniej w kopalniach porządku organizacyjnego (tzw. *Ordnung*),
- „[...] zdyscyplinowanie i poczucie odpowiedzialności za rzetelne wypełnianie każdego powierzzonego zadania, traktowanego jako obowiązek”,
- „[...] szacunek dla ciężkiej fizycznej pracy będącej podstawowym źródłem utrzymania, poczucie odpowiedzialności mężczyzn za rodzinę i wykonywaną pracę oraz oszczędność wszystkiego, co ma wartość materialną jako wynik własnego działania i zapobiegliwość”,
- „[...] cechy pracowitości, zaradności życiowej, oszczędzania i poczucia wspólnoty, wielkiej odpowiedzialności za życie własne i godne życie najbliższej rodziny” [11].

Postawy tego typu dostrzegalne będą również w innych europejskich regionach historyczno-tożsamościowych, które równie intensywnie jak Górny Śląsk przechodziły przez proces industrializacji. Przywołać możemy tu przykłady Zagłębia Ruhry z Północnej Nadrenii-Westfalii w Niemczech, Nord Pas-de-Calais we Francji czy Walonii w Belgii. Znaczenie niematerialnego dziedzictwa

kulturowego jest szczególnie widoczne w kontekście promocji dziedzictwa industrialnego Zagłębia Ruhry. Twórcy Szlaku Kultury Przemysłowej (niem. *Route der Industriekultur*), trasy turystycznej liczącej ok. 400 km długości, eksponują ten aspekt nie tylko w samej nazwie tego produktu turystycznego, ale również w ekspozycjach, jakie prezentowane są w wielu spośród 25 obiektów należących do tej sieci [12].

Mając na uwadze powyższe ustalenia, autor proponuje stosowanie pojęcia „dziedzictwo kultury przemysłowej”. To poszerzone rozumienie zjawiska pozwala bowiem uchwycić zarówno materialny, jak i niematerialny aspekt dziedzictwa industrialnego, a tym samym dostrzegać także pewne wytwory działań społecznych, które były bezpośrednio lub pośrednio implikowane, kreowane lub też związane z kulturą techniczno-użytkową.

Drugim z istotnych zjawisk, wartym refleksji z punktu widzenia celów tego referatu, jest turystyka związana z wykorzystaniem obiektów przemysłowych i poprzemysłowych. W literaturze przedmiotu spotykamy się zarówno z pojęciem „turystyka przemysłowa”, „turystyka industrialna”, jak i „turystyka poprzemysłowa”. Za propozycję systematyzującą w tym zakresie możemy uznać ustalenia Bolesława Osieckiego [13]. Autor ten sugeruje przyjęcie, że „[...] turystyka przemysłowa to forma rekreacji, edukacji i aktywnego wypoczynku, organizowanego na terenach obecnej lub przeszłej aktywności gospodarczej, oparta na substancji budowlanej i liniach technologicznych związanych z wytwarzaniem i produkcją dóbr materialnych, usług oraz ich otoczeniem, zarówno do ich zwiedzania, jak i zakwaterowania oraz działalności gastronomicznej i innych szeroko rozumianych usług”. Z kolei turystyka industrialna obejmuje wszelką usługową działalność turystyczną, taką jak: zwiedzanie, zakwaterowanie, działalność gastronomiczną odbywającą się w obiektach i budowlach służących obecnie lub wcześniej do działalności produkcyjnej, zaś jej głównym celem jest możliwość zaprezentowania dziedzictwa kulturowego lub dokonania współczesnej techniki i promocja produktów. Z kolei według Macieja Kronenberga możemy przyjąć zasadnicze rozróżnienie między turystyką przemysłową, turystyką na terenach poprzemysłowych oraz turystyką dziedzictwa przemysłowego [14.] Pierwsza z nich „[...] obejmuje aktywność turystyczną na terenach działających zakładów przemysłowych, związaną z poznaniem obecnych procesów produkcyjnych”. Druga – „[...] aktywność turystyczną na terenach, gdzie dawna funkcja produkcyjna została zakończona, ale zachowane zostały w przestrzeni ślady tej funkcji, np. budynki fabryczne”. Trzeci z wyróżnianych rodzajów „[...] obejmuje aktywność turystyczną na terenach, gdzie dziedzictwo [przemysłowe] stanowi główną atrakcję i jego poznanie jest głównym motywem wizyty turysty”. Autor referatu zgadza się z takim rozróżnieniem, postulując jednocześnie uwzględnienie wcześniej zgłaszanych sugestii. Ostatecznie mielibyśmy więc do czynienia z pojęciem „turystyka dziedzictwa kultury przemysłowej”. Termin ten w przekonaniu autora jednoznacznie i holistycznie definiuje zjawisko aktywności turystycznej, w tym nabywania informacji, wiedzy oraz doświadczeń związanych z aktywnym zapoznawaniem się z materialnymi i niematerialnymi fragmentami dziedzictwa kulturowego ery industrialnej.

Jak zauważają autorzy przywoływanego już wcześniej opracowania przygotowanego na zlecenie POT: „Turystyka przemysłowa (industrialna) jest w Polsce zjawiskiem stosunkowo nowym, które nie wpisało się jeszcze na stałe w katalog produktów turystycznych oferowanych turystom krajowym i zagranicznym” [15]. Po kilka latach, jakie upłynęły od czasu przygotowania tego studium (powstało ono w 2004 roku), obserwować możemy dynamiczne zmiany w zakresie poszerzania oferty turystycznej bazującej na dziedzictwie przemysłowym. Tylko w województwie śląskim w ciągu ostatnich kilku lat uruchomione zostały trzy znaczące obiekty prezentujące industrialne dziedzictwo regionu sensu stricto. Są to: Tyskie Browarium w Tychach, Muzeum Browaru Żywiec w Żywcu oraz Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido” w Zabrze. Kolejny zabytek techniki, zlokalizowany również w Zabrzu – Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna (niem. Haupt Schlüssel Erb Stollen) – zostanie oddany do dyspozycji turystów w 2014 roku. Ta zbudowana w latach 1799–1863 sztolnia wodna, a jednocześnie podziemny kanał wodny, jest najdłuższą budowlą hydrotechniczną w europejskim górnictwie węglowym [16]. Wartość inwestycji umożliwiającej udostępnienie sztolni dla turystów to prawie 70 mln zł, z czego ponad 40 mln zł pochodzi ze środków Unii Europejskiej [17]. Warto również wskazać, iż nowo budowana siedziba Muzeum Śląskiego zlokalizowana zostanie na poprzemysłowym terenie dawnej Kopalni Węgla Kamiennego „Katowice”. Jej otwarcie przewiduje się na 2013 rok. Wartość całego projektu wynosi ponad 324 mln zł, z czego dofinansowanie ze środków Unii Europejskiej to ponad 225 mln zł [18]. W świetle powyższych informacji zasadnym wydaje się przypuszczenie, iż w przypadku województwa śląskiego to właśnie turystyka dziedzictwa kultury przemysłowej może stać się w przyszłości jednym z głównych elementów oferty turystycznej tego regionu.

Wykorzystując dziedzictwo kultury przemysłowej, można tworzyć atrakcyjną i samoistną ofertę turystyczną lub wzbogacić już istniejącą. Jak zauważa Bolesław Orłowski, jego potencjał wynika z cech, które pogrupować można w dwa podstawowe zestawy kryteriów [19]. Pierwszy z nich dotyczy wartości kulturowych i obejmuje:

- kryterium społecznej tożsamości – dotyczy więzi emocjonalnych (identyfikacji), jakie występują pomiędzy zbiorowością terytorialną a danym środowiskiem zabudowanym (obiektem, zespołem obiektów lub dominantami krajobrazu). Odnosi się do jego wymiaru symbolicznego oraz nadanego mu przez zbiorowość znaczenia;
- kryterium uznanej wartości artystycznej – odnosi się do związku danego obiektu ze sztuką lub wiąże się z odczuciami estetycznymi, jakie on wywołuje. W wielu przypadkach kryterium to będzie relatywne i subiektywne;
- kryterium historycznej wartości danego dobra kultury – to kluczowy miernik wyrażający stopień autentyczności istniejącego zasobu materialnego i niematerialnego. Odnosi się do oryginalności obiektu, charakteru jego realizacji, wyposażenia, lokalizacji, skali zmian i ewentualnych przebudów, jakie zaszły w nim na przestrzeni lat, a także zanikających zawodów, czynności rzemieślniczych;

- kryterium unikatowości występowania zasobu – na podstawie danych statystycznych analizy porównawczej orzeka się o częstotliwości występowania podobnych obiektów lub zjawisk na danym terytorium, w przypadku unikatowości w skali globalnej może to stanowić podstawę do ubiegania się o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO.

Druga grupa odnosi się do kryteriów wartości społeczno-ekonomicznych. Bolesław Orłowski zalicza do nich:

- kryterium wartości ekonomicznej – pozwala uzasadnić decyzje związane z wydatkowaniem środków finansowych na przeprowadzenie prac konserwatorskich, rewaloryzacyjnych, rewitalizacyjnych czy rekonstrukcyjnych. W zasadniczym stopniu decyduje o sposobach wykorzystania obiektu, choć w przypadku zabytków wysokiej rangi nie powinno to być kryterium decydującym;

- kryterium funkcjonalności – stanowi element realizowanej polityki w zakresie ochrony i konserwacji zabytków. Odnosi się do sposobów zachowania, względnie przywrócenia obiektowi jego pierwotnej funkcji bądź też nadania mu funkcji nowych, które współgrać będą z zabytkowym otoczeniem;

- kryterium przydatności edukacyjnej [oraz poznawczej] – oznacza możliwość wykorzystania obiektu dziedzictwa przemysłowego w procesie prezentowania szeroko pojętej historii techniki oraz kultury materialnej jego epoki. Warto podkreślić w tym miejscu, iż specyfika dziedzictwa przemysłowego (różnorodność zbiorów i zasobów) oraz współczesne rozwiązania audiowizualne pozwalają na tworzenie niezwykle atrakcyjnych i dynamicznych prezentacji adresowanych do odbiorców o różnych zasobach wiedzy i potrzebach poznawczych. Z kolei efektywna oferta poszczególnych obiektów pozwala na tworzenie interesujących programów zwiedzania, sprzyja łączeniu oferty obiektów w programy tematyczne oraz pozwala na włączanie atrakcji przemysłowych w program, np. turystyki miejskiej. Ważną cechą i dodatkowym atutem w kontekście przydatności edukacyjnej i poznawczej będzie ponadsezonowość zabytków techniki, która w dziedzinie turystyki stanowi szczególnie pożądaną walor;

- kryterium przydatności społecznej – odnosi się do stosunku i postaw społeczności lokalnej oraz innych środowisk wobec danego obiektu. Zwyczajowo mamy w tym przypadku do czynienia z niedocenianiem przez miejscową ludność znaczenia danego obiektu, choć częstokroć w jego otoczeniu społecznym mogą działać różnego rodzaju stowarzyszenia zainteresowane kultywowaniem tradycji lokalnych, będące wówczas naturalnym partnerem do współpracy;

- kryterium znaczenia politycznego – zależy najczęściej od aktualnej sytuacji politycznej, która może sprzyjać pozyskiwaniu środków na rewitalizację, konserwację i promowanie obiektu bądź też utrudniać te działania, np. przypadek Stoczni Gdańskiej [20].

BIBLIOGRAFIA

1. Orłowski B.: Fenomen turystyki industrialnej. „Region – Polityka – Promocja”, nr 6. Pułtusk, Akademia Humanistyczna, 2008, s. 45.
2. Łabaj M.: Metodyka zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego terenów poprzemysłowych, [w:] Bogactwo dziedzictwa przemysłowego jako wyzwanie i atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji. Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach, Urząd Miasta Zabrze, Katowice, Zabrze 2004, s. 107.
3. Witryna Internetowa TICCIH, <http://www.ticcih.org/> [dostęp 20 września 2012].
4. Turystyka w obiektach poprzemysłowych. Koncepcja promocji i rozwoju markowego produktu turystycznego w zabytkach techniki i przemysłu w Polsce. Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa 2004, s. 6.
5. Tamże.
6. Affelt W.J.: Dziedzictwo w budownictwie albo o obiektach budowlanych jako dobrach kultury książ dziesięć. Politechnika Gdańska, Gdańsk 1999.
7. Midura F.: Społeczna opieka nad zabytkami na ziemiach polskich do 1918 roku. Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa, Warszawa 2004, s. 38.
8. Kłóskowska A.: Socjologia kultury. Wyd. 3. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007. s. 141-142.
9. Tamże, s. 108.
10. Orłowski B.: Fenomen..., s. 32.
11. Bukowska-Floreńska I.: Dziedzictwo społeczno-kulturowe, [w:] Bazieli B. (red.) Ludowe tradycje. Dziedzictwo kulturowe ludności rodzimej w granicach województwa śląskiego. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Muzeum Śląskie, Wrocław-Katowice 2009, s. 19, 20, 21, 23.
12. Portal Szlaku Kultury Przemysłowej dostępny w Internecie <http://www.route-industriekultur.de> [dostęp: 20.09.2012].
13. Osiecki B.: Uwagi do definicji turystyka w obiektach przemysłowych. W: Dziedzictwo przemysłowe jako atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji. Doświadczenia krajowe i zagraniczne, (red.) Burzyński Tadeusz, Łabaj Marek. Urząd Miasta Zabrze, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Zabrze-Katowice 2005, s. 310.
14. Kronenberg M.: Turystyka dziedzictwa przemysłowego – próba sprecyzowania terminologii, [w:] Burzyński T. (red.) Dziedzictwo przemysłowe jako strategia rozwoju innowacyjnej gospodarki. Urząd Miasta Zabrze, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Zabrze-Katowice 2007, s. 40.
15. Turystyka w obiektach..., 2004, s. 5.

16. Jurkiewicz J.G.: Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna - najdłuższa budowla hydrotechniczna w europejskim górnictwie węglowym, [w:] Materiały Szkoły Eksploatacji Podziemnej 2002, t. II. Polska Akademia Nauk i Akademia Górniczo-Hutnicza, Kraków 2002, s. 773-781.
17. Witryna serwisu informacyjnego Urzędu Miejskiego w Zabrzu:
<http://www.um.zabrze.pl/mieszkanicy/aktualnosci/sztolnia-dziedziczna> [dostęp: 21.09.2012].
18. Witryna Muzeum Śląskiego: <http://www.muzeumslaskie.pl/o-muzeum-nowe-muzeum-slaskie-1.php> [dostęp: 22.09.2012].
19. Orłowski B.: Fenomen..., s. 27-32.
20. Tamże.

